כיתה ח' | עברית ולשון | שיעור 1 מתוך 3 | 45 דק' | מתאים לממלכתי ולממלכתי-דתי

מי עושה ומי מקבל: זיהוי פעיל וסביל והמלכודות

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יזהו משפט פעיל וסביל לפי הנושא והפועל, ולא לפי תחושה
- התלמידים יזהו את הבניינים הסבילים (פֻּעַל, הֻפְעַל, נִפְעַל) ויבחינו בפועל נפעל שאינו סביל
- התלמידים יסבירו מדוע לא כל משפט שבו אין עושה הוא סביל

📖 הסבר למורה

במשפט פעיל הנושא עושה את הפעולה: "הצוות הציג את התוכנית". במשפט סביל הנושא הוא מי שהפעולה נעשית לו: "התוכנית הוצגה"; את העושה אפשר להזכיר אחרי "על ידי" או להשמיט. הפועל הסביל נמצא בבניין הֻפְעַל (הוּצְגָה), בבניין פֻּעַל (פֻּזַּר) או בבניין נִפְעַל (נִכְתַּב, נִפְתַּח). מלכודת: לפי האקדמיה ללשון העברית ("מי צריך בניינים?", 2023) בניין נפעל מציין לא רק סביל (נשלח, נכתב) אלא גם פעולה הדדית (נפגש), חוזרת (נמנע) והתהוות או שינוי מצב (נרדם, נשחק). לכן "הם נפגשו" ו"הילד נרדם" הם נפעל שאינם משפטים סבילים. מבחן עזר (כלי להוראה, לא כלל מחייב): אם אפשר לשאול "על ידי מי?" בלי לשנות את המשמעות, יש סביל. פעלים סבילים מופיעים בהתאמה לבניינים הפעילים: נפעל מול קל (נשלח - שלח), פֻּעַל מול פִּעֵל (פוזר - פיזר), הֻפְעַל מול הִפְעִיל (הוצמד - הצמיד). "הדלת נפתחה" יכולה להיות סבילה (מישהו פתח אותה) או תיאור של שינוי מצב. בשיעור מסכימים על ניתוח משותף ומציינים את הדו-משמעות.

👩‍🏫 פעילות בכיתה

1. פתיחה: על הלוח שני משפטים: "המורה הכינה את השיעור" / "השיעור הוכן". מי עושה בכל אחד?
2. הסבר קצר ומבחן "על ידי מי?".
3. עבודה בזוגות על כרטיסים עם 10 משפטים (משפטים שהמורה מנסח מראש) והוספת חצים: עושה → פעולה → מי שהפעולה נעשית לו.
4. קבוצות: מיון משפטים לשלוש קבוצות: פעיל, סביל, ונפעל שאינו סביל.
5. דיון: למה "הם נפגשו" אינו סביל?
6. סיכום: כל תלמיד כותב כלל לזיהוי בשני משפטים.

💡 הערות למורה

הניתוח של נפעל דורש זהירות (ראו את הפירוט במאמר "מי צריך בניינים?" באתר האקדמיה ללשון העברית). המורה מציין לכיתה שפועל בנפעל יכול להיות סביל או לא. תמיכה: כרטיסים עם משפטים קצרים וחצים מוכנים. העמקה: להבחין בין סביל לבין משפט בלי נושא ("נאמר ש...").

📝 בדף העבודה

פעיל וסביל: זיהוי: 6 שאלות, ומחוון בעמוד השני.

מקורות

- מי צריך בניינים? על הוראות בנייני הפועל (האקדמיה ללשון העברית)

מחוון: פעיל וסביל: זיהוי

1. א. התוכנית הוצגה בפני הוועדה.
2. א: פעיל, העושה: הצוות. ב: סביל (נכתב), העושה לא מוזכר. ג: פעיל, העושה: הנהג. מלא (3): שלוש קביעות נכונות עם עושה.
3. לא. נפגשו הוא נפעל במשמעות הדדית: אי אפשר לשאול "על ידי מי נפגשו?" בלי לשנות את המשמעות, ואין עושה נפרד. מלא (4): קביעה (1) + הפעלת המבחן (2) + הבחנה בין בניין לבין משמעות (1).
4. "המכתב נשלח": סביל (העושה לא מוזכר). "הילד נרדם": לא סביל (נפעל של שינוי מצב). "המכונה הותקנה על ידי טכנאי": סביל. מלא (6): שלוש קביעות (3) + שלושה נימוקים (3).
5. קריאה סבילה: מישהו פתח אותה; קריאה לא סבילה: היא נפתחה מעצמה. ההקשר מכריע (למשל אם מוזכר מי פתח). מלא (4): שתי קריאות (2) + הקשר מכריע (2).
6. תשובה פתוחה. מלא (4): כלל שני משפטים (2) + דוגמה שנבדקה (2). כלל חייב להתייחס לעושה/מקבל, או למבחן "על ידי מי?".